

МОВЛЕННЄВІ ІГРОВІ ВПРАВИ ЯК ЗАСІБ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

У статті подано класифікацію і характеристики мовленнєвих вправ, визначено сутність ігрових мовленнєвих вправ та їх вплив на розвиток мовлення дошкільників.

Ключові слова: мовленнєва вправа, ігрова мовленнєва вправа, мовлення, дошкільники.

Мовленнєві ігрові вправи як засіб розвитку мовлення особистості досліджували такі вчені С.Л. Захарова, Б.А. Лапідус, Н.І. Луцан, В.Л. Скалкін, Н.К. Скіяренко, Є.І. Пассов та ін.

Під мовленнєвими вправами розуміємо вправи у природній комунікації в різних видах мовленнєвої діяльності. Важливою особливістю мовленнєвих вправ є їх спрямованість на наближення навчальної діяльності до реального спілкування. У дошкільній педагогічній літературі словесна вправа розглядається як багаторазове виконання дітьми певних мовленнєвих дій для вироблення та вдосконалення мовленнєвих умінь і навичок.

Існують такі типи вправ: інформаційні, операційні та мотиваційні. Інформаційні вправи забезпечують осмислення та засвоєння мовного матеріалу; операційні розвивають автоматизм, перетворюючи їх у навички; мотиваційні виробляють мовленнєві вміння та вдосконалюють їх у комунікації.

За системно-мовним підходом, вправа – це насамперед інструмент засвоєння фонетичного, лексичного і граматичного матеріалу. У руслі умовно-комунікативного підходу – це засіб формування навичок і вмінь. За комунікативним підходом – це комунікативні форми роботи (система комунікативних завдань). Отже, по суті, йдеться про три різні системи вправ, кожна з яких застосовується при певному підході.

Учені (Н.К. Скіяренко, С.Л. Захарова) пропонують такі критерії класифікації вправ: спрямування навчальної дії на отримання або передавання інформації; спрямування навчальної дії на засвоєння мови, що є основним засобом спілкування, або на оволодіння мовленням (мовленнєвою діяльністю) як процесом спілкування.

За першим критерієм розрізняють: рецептивні, репродуктивні і продуктивні вправи. За другим критерієм: мовні, умовно-мовленнєві і мовленнєві вправи. У рецептивних вправах вербальна інформація сприймається через слуховий і зоровий канали. У репродуктивних - ця інформація відтворюється повністю або зі змінами. У продуктивних вправах дитина самостійно породжує висловлювання різних рівнів. Мовні вправи виконуються з чисто мовним матеріалом поза мовленнєвою ситуацією, зосереджується увага на формі. Умовно-мовленнєві вправи передбачають виконання мовленнєвих дій у ситуативних умовах. Наявність мовленнєвої задачі і ситуативність – основні ознаки означеного типу вправ.

Зауважимо, що мовні та умовно-мовленнєві вправи часто об'єднують в одну групу під загальною назвою "підготовчі". Однак між ними існує принципове розмежування, оскільки перші – неадекватні меті формування мовленнєвих навичок і вмінь. Натомість мовленнєві вправи розглядаються як спеціально організована форма спілкування, коли діти здійснюють акт мовленнєвої діяльності. Основні характерні риси мовленнєвих вправ – наявність – мовленнєво-мисленнєвих завдань та нової мовленнєвої ситуації.

Отже, під системою вправ розуміють організацію взаємопов'язаних навчальних дій, розміщених у порядку зростання мовленнєвих або операційних труднощів з урахуванням послідовності становлення мовленнєвих умінь, навичок і характеру наявних актів мовлення [3: 31].

Усі усні вправи В.Л.Скалкін класифікує за двома принципами: залежно від обмеженого методичного завдання, яке вони розв'язують під час усього процесу формування комунікативного мовлення; залежно від виду комунікативної діяльності, задля якого вони використовуються. Відтак, відповідно до першого принципу класифікації розрізняють два типи вправ. Вправи першого типу (тренувальні, аналітичні, некомунікативні, первинні і т. ін.) використовують для цілеспрямованої активізації лексико-граматичного матеріалу, результатом якої повинна бути навичка оперування певними мовленнєвими елементами [7: 13].

Вправи другого типу (мовні, власне-мовні, комунікативні, ситуативні, творчі, синтаксичні, актуалізовані, вправи з мовленням і т. ін.) – використовують для нерегульованої, здебільшого вільної і конкретно не спрямованої активізації мовленнєвого матеріалу за умови практики з мовлення при розв'язанні комунікативних і змістових завдань. Результатом такої активізації є вторинне мовленнєве вміння, операційна готовність включення в реальну усну комунікацію. Компоненти системи вправ мають певну автономію, конкретні форми роботи добираються і упорядковуються на підставі різних, властивих лише цим підсистемам принципам.

Розглянемо тепер класифікацію вправ за другим принципом. Загальновідомо, що тільки рецептивні види комунікативної діяльності мають незначну автономність. Продуктивні види ґрунтуються на рецептивних і не

можуть бути засвоєні самостійно. Продуктуванню мовлення завжди буде передувати сприймання його компонентів на слух, під час мовлення або раніше. Відтак, якщо ми говоримо про чисто рецептивні форми роботи, то продуктивні вправи буде доцільнішим називати продуктивно-рецептивними. Однак В.Л. Скалкін іменує ці вправи продуктивними. Оскільки лінія рецептивно-продуктивності пронизує обидва типи вправ, кожний з них зумовлює дві форми роботи. Отже, у тренувальній підсистемі вправ виділяють: тренувально-рецептивні (аудіювання) і тренувально-продуктивні (говоріння) вправи. Підсистему комунікативних вправ поділяють на 4 класи: вправи умовно-мотивовані рецептивні (1) і продуктивні (2); реально-мотивовані рецептивні (3) і продуктивні (4) [7: 21].

Інші вчені класифікують вправи за вмінням свідомо використовувати набуті навички в живому акті спілкування [8: 118]: оволодінням структурно-граматичним і лексичним матеріалом; моделюванням типових діалогічних єдностей [1: 26-31]; навчанням підготовленого та непідготовленого мовлення [4: 260-263]. Розглядаючи ці класифікації вправ, на перший погляд видається, що вони зовсім різні. Проте, детально аналізуючи і зіставляючи їх, можна помітити, що всі вправи чітко розмежовуються на три групи залежно від завдань щодо формування мовленнєвих навичок і вмінь.

Перша група об'єднує тренувальні вправи некомунікативного спрямування, які слугують для того, щоб засвоїти матеріал мови і підготуватися до використання його в мовленні. Це вправи "формувальні, сприяють оволодінню механізмом породження і розпізнавання висловлювань" [5:52].

Вправи другої групи дістали назву мовленнєво-підготовчі. Б.А. Лапідус характеризує їх як вправи з "подвійним завданням" або вправи на контрольовану активізацію мовного матеріалу. Е.І. Пассов називає другу групу вправ умовно-мовленнєвими, оскільки вони використовуються на етапі мовленнєвого тренування, тобто на етапі формування мовленнєвих навичок [6].

Третю групу складають мовленнєві вправи, які вчать виражати свої думки і розуміти думки інших людей, забезпечують практику в конкретному вигляді і формі комунікації [5: 52]. Основним для цієї групи вправ є створення умов, які стимулювали б вдосконалення автоматизму, сформованого попередніми вправами.

При цьому кожна група вправ відрізняється характером дій та особливим місцем у формуванні чітко визначених етапів мовленнєвих навичок та вмінь. Так, вправи першої групи спрямовані забезпечити формування мовленнєвої дії, друга група вправ забезпечує формування мовленнєвих навичок в усьому об'ємі в умовах навчально-мовленнєвих ситуацій. Вправи третьої групи слугують формуванню мовленнєвих умінь в умовах близьких або адекватних природним умовам спілкування.

Аналіз методичної літератури засвідчив наявність і такої класифікації вправ: тренувальні – підстановочні і трансформаційні; комунікативні – питально-відповідні і реплікові; описові – репродуктивні, ситуативні, композиційні.

Підстановочні вправи вперше розробив і застосував на практиці відомий англійський методист Гальд Пальмер. З часів Пальмера структура цих вправ зазнала значних змін, а їх призначення і методика неодноразово переосмислювалась, уточнювалась. Мета цих вправ – засвоєння визначеного мовленнєвого матеріалу. Вправи цієї групи передбачають готові зразки діалогічних єдностей (мовленнєві моделі) або заміну одного з елементів (слова або словосполучення). Прийоми навчання: повторення, імітація.

У методичній літературі розроблена класифікація вправ, в основі якої виокремлено форму і зміст мовного матеріалу: формальні вправи, при виконанні яких вся увага дітей зосереджена на формі (вправи позбавлені предметно-логічного змісту); формально-змістові вправи, де основна увага зосереджена на формі, що однаково співвідноситься з певним змістом контексту; формально-змістові, при виконанні яких основна увага дітей зосереджена на змісті, при цьому усвідомлюється навчальний характер мовленнєвих дій, здійснюються окремі акти усвідомленого конструювання, досить чітко проявляється контроль свідомості і, на остатак, змістові вправи, при виконанні яких діти не усвідомлюють їх навчальний характер, оскільки вся увага звернена на зміст. Дві останні групи вправ разом називають комунікативними. Оскільки кожна мовленнєва вправа виконується на чисто словесному, мовному матеріалі, тобто відбувається оперування знаковим (мовним матеріалом) їх цілком можна назвати вербальними.

Водночас аналіз літературних джерел засвідчив, що в жодній класифікації мовленнєвих вправ відсутній такий різновид, як ігрові мовленнєві вправи. Натомість будь-яка мовленнєва вправа, що використовується в роботі з дітьми дошкільного віку, обов'язково передбачає ігрову дію, ігрове розігрування на основі використання мовного матеріалу. Це дає підставу розглядати їх як різновид вербальних ігор.

У дошкільній практиці використовують такі види ігрових мовленнєвих вправ, спрямованих на розвиток мовлення. А саме:

- звукової культури: тренувальні, імітаційні, артикуляційні. Наприклад: "Знайди місце звука у слові", "Хто, як кричить?", "Гойдалки", "Гарячий чай", "Котику спи";
- граматично-правильного мовлення: (композиційні, трансформаційні), вправи на складання речень з важким словом, ігрові вправи з лялькою, словесні вправи на словоутворення. Наприклад: "Знайди пару", "Відгадай за описом", "Чії діти?", "Мавпочки", "Який, яка, яке?";
- збагачення словника: (підстановочні), словниково-логічні, словесні. Наприклад: "Хто, що робить?", "Коли це буває", "Назви одним словом", "Скажи навпаки";
- діалогічного мовлення: реплікові вправи, питально-відповідні, умовна бесіда. Наприклад: "Як можна дізнатися?", "Розпитай у товариша";

- монологічного мовлення: описові, репродуктивні (переказові), ситуативні, дискусивні (коментувальні), композиційні (розповідь). Наприклад: "Склади речення", "Відгадай, де це було", "Що буває взимку?", "Коли ми даруємо квіти?";

- комунікативної спрямованості: комунікативні. Наприклад: "А якщо б ...", "Відгадай, що я роблю", "Хто краще скаже про весну?", "Є, було, чи буде", "Як ти розумієш це слово?".

Зауважимо, що ігрові мовленнєві вправи на заняттях з розвитку мовлення в дошкільному закладі є складовою частиною кожного заняття, вони стимулюють мовленнєву активність дітей, сприяють удосконаленню дитячого мовлення (Див. схему).

Тренувальні вправи забезпечують максимальну частотну повторюваність мовленнєвих зразків. Серед тренувальних вправ ефективними є підстановочні та трансформаційні. Підстановочні вправи використовуються для засвоєння готового мовленнєвого матеріалу, а трансформаційні - для трансформування висловлювань як форми мовленнєвої реакції. За допомогою цих вправ вирішуються такі завдання: сприймання на слух різних конструкцій висловлювань; трансформування речень; відтворення трансформаційних речень.

Друга група комунікативних вправ стимулює розвиток умінь і навичок мовлення в умовах природного спілкування, діалогічного мовлення. З-поміж комунікативних ефективними для розвитку діалогічного мовлення є питально-відповідні та реплікові вправи. Третю групу описових вправ об'єднують вправи, які сприяють розвитку монологічного мовлення. Зауважимо, що в дошкільному навчальному закладі використовуються з метою розвитку мовлення всі види зазначених нами ігор, ігрові мовленнєві ситуації, близькі і доступні життєвому досвіду дітей, та ігрові мовленнєві вправи.

Схема

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабайко М.С. Обучение моделированию диалогической речи / М.С. Балабайко // Иностранные языки в школе. – 1976. – №1. – С. 26-31
2. Гавриш Н.В. Повчально, цікаво, весело / Гавриш Н.В. // Дошкільне виховання. – 2005. – №5. – С. 14-15
3. Гез Н.И. Система упражнений и последовательность развития речевых умений и навыков / Гез Н.И. // Иностранные языки в школе. – 1969. – №6. – С. 29-40
4. Методика обучения иностранным языкам в средней школе: [Учебник] / Гез Н.И., Ляховский М.В., Миролюбов А.А.
5. Миролюбов А.А. Разработка теоретических вопросов системы упражнений в советской методике обучения иностранным языкам в средней школе / Под ред. А.Д. Клименко, А.А. Миролюбов. – М., 1973. – 272 с.
6. Пассов Е.И. Теоретические основы обучения иностранному говорению: [Пособие для учителей иностранного языка] / Е.И. Пассов. – М.: Просвещение, 1985. – 215 с.
7. Скалкін В.Л. Вправи з розвитку усного комунікативного мовлення / В.Л. Скалкін. – К.: Рад школа, 1078. – 129 с.
8. Уайзер Г.М., Клименченко А.Д. Развитие устной речи на английском языке / Г.М. Уайзер, А.Д. Клименченко. – М.: Просвещение, 1972. – 145 с.

Подано до редакції 20.08.12
